

А. М. Єрмоленко

Обов'язок

ОБОВ'ЯЗОК – одна з провідних категорій етики, практичної філософії, соціальної і політичної філософії та права філософії; моральне зобов'язання людини, групи осіб, класу, спільноти, суспільства. О. визначає модальність належного, повинного, що, на відміну від модальності примусу, пов'язана зі свободою людини. Термін «О.» етимологічно в багатьох європ. мовах, зокрема й укр., походить від слів «зв'язок», «зв'язувати», «пов'язувати», «стягувати», «поєднувати» тощо. Напр., у нім. мові цей зв'язок позначають словом «Pflicht», первин. зміст якого постає в словах «Verbindung» (поєднання), «Gemeinsamkeit» (спільність), «Gemeinschaft» (спільнота); смислове поле цих слів охоплює такі поняття, як «участь» (Teilnahme), «піклування» (Sorge), «догляд» (Pflege), «опікування» (Obhut) тощо.

Філософ. розуміння О. передбачає імперативність дії з огляду на безумов. морал. закон (категорич. імператив, морал. принцип). Отже, поняття «О.» об'єктивно вимагає від вчинку відповідності закону, а від максими того вчинку суб'єктивно – поваги до закону як єдиного способу визначення ним волі. Тому це поняття містить у собі ідею вищої законодав. інстанції, що забезпечує зв'язок у суспільстві, і є зобов'язувальним для особи та суспільства. Для етики стоїків такою інстанцією була природа або світ. розум, для християн. етики – персоніфікований Бог, для новоєвроп. практ. філософії, зокрема для автоном. етики І. Канта, – розум як законодавча інстанція обґрунтування всезаг. закону (категорич. імперативу), для сучас. комунікатив. філософії – трансцендентал. (ідеал.) комунікація як регулятивна ідея досягнення консенсусу в обґрунтуванні (легітимації) значущості норм і цінностей, що має зобов'язувал. характер. За І. Кантом, О. спирається на необхідність дії за законом розуму, що є примусом щодо всіх схильностей та, на відміну від зовн. примусу, здійснюється тільки законодавством влас. розуму. Основою цього розуму є соц., рац. чи етич. дискурс, спрямов. на досягнення консенсусу на основі регулятив. ідеї трансцендентал. (К.-О. Апель) або ідеал. (Ю. Габермас) комунікації. Лише максима, здатна претендувати на всезагальність у перспективі всіх, кого вона стосується, може вважатися нормою, що заслуговує всезаг. схвалення та поваги, тобто бути морально обов'язковою. Тому необхідно, щоб особа, яка виконує О., усвідомлювала і розуміла необхідність своїх дій за законом розуму.

Філософське вчення про О. називають деонтологією. Деонтологією позначають також напрям в етиці (етиці О.), відповідно до якого «добре» чи «погане» оцінюється не за наслідками, а залежно від виконання О. (лінія І. Канта, В.-Д. Росса), на відміну від протилеж. телеол. етики, що оцінює їх за наслідками дії (лінія Аристотеля, І. Бентама, Дж.-С. Мілля, Г. Йонаса). Дихотомія деонтол. і телеол. етик конкретизована М. Вебером у протиставленні етики переконання та етики відповідальності. Комуникат. теорія прагнула поєднати ці дві гілки в етиці дискурсу на основі принципу універсалізації. Отже, осн. принципом деонтології є звернення до мотивації дії, орієнтованої на виконання О. незалежно від наслідків. Складовими деонтол. етики є окремі її прояви – мед., юрид., екол. тощо, які можуть призводити до суперечностей, викликаних відмінними, що виключають одна одну, обов'язковостями людини (стосовно неї самої, родини, суспільства, держави, Бога). Це спричиняє певні колізії деонтологій. Колізії О. зумовлені суперечностями у виборі між різними за сферами застосування деонтологіями, а, зрештою, між типами моралі. Напр., О. бізнесмена може суперечити екол. деонтології, О. вояки – О. політика, а всі ці деонтології порушують О. бути людиною, що спирається на всезаг. морал. закон. Сумнозвісна «банальність зла» А. Айхмана, згідно з Г. Арндт, полягає саме в підміні універсал. морал. принципу партикулярним «законом країни», тобто інституцій. етикою нацист. Німеччини. Подібною є й «банальність зла» комуніст. деонтології, що передбачає класовий О. парт. функціонера, що суперечить заг.-людським цінностям. Отже, в основі таких колізій деонтологій лежить насамперед суперечність типів моралі – партикуляризму та універсалізму.

Рекомендована література

1. I. Kant. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten: Werke in 12 Bänden. Bd. 7. Herausgegeben von Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main, 1977;
2. Єрмоленко А. Комуникативна практична філософія. К., 1999;
3. Кант І. Критика практичного розуму / Пер. з нім. К., 2004;
4. Арндт Х. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі / Пер. з англ. К., 2013.

Бібліографічний опис:

Обов'язок / А. М. Єрмоленко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-74611>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).